

عەلما نىيەت ... سامان غەفور باقى

ھەر جارو با بۆلگەن ئۇرۇشى دىگەن ئۇرۇش ...

<http://dengekan.com/doc/2010/7/samanGhafur14.htm>

بەرلەۋەى بچىنە ناۋە ئۇكى ئەم چەمكەۋە ۋەك ئايدىل ئايدەك و تىرگىكى سىياسى بەباشى دەزانم لەۋۋى زمانەۋانى و فەرھەنگىيەۋە سەرەتاي سەرھەدانى ۋونبەكەمەۋە. زاراۋەى عەلمانىيەت يەككە لە چەمكە گىرگەكان و زىرگەك لەبىرمەندان و فەيلەسوفان بەئاي جىاۋازەۋە قەسەيان لەسەر كىردۈۋە، ئەمەش دەلالەت لەۋە دەكات كە ئەم چەمكە گىرگىيەكى تاييەتى ھەيە. ئەم چەمكە لە لىككەينەۋەى كەمەيەتى و سىياسىيەكان و فەلسەفەكاندا بايەخكى تاييەتى ھەيە ۋە لە فەرھەنگىيە بىردا عەلمانىيەت بەۋە پەناسە دەكات كە چەمكەكى سىياسىيە و دەخۋازەت كەمەگەي مەدەنى لە كەمەگەي سىياسى جىا بىكەتەۋە بە جىرگەك كە دەۋەت ھىچ دەسەلاتكى ئاينى نەبەت كەساش خاۋەنى ھىچ دەسەلاتكى سىياسى نەبەت. (1).

بالە ۋۋى زمانەۋانىيەۋە ئەم زاراۋەيە ۋون بىكەينەۋە بزانين لەسەر دەستى چ كەسەك بى يەكەم جار ئەم زاراۋەيە بەكار ھات و لەسەر دەستى چ كەسەك فراۋانى بەخەيەۋە بىنى. زاراۋەى عەلمانىيەت لەۋۋى زمانەۋانىيەۋە لە ۋشەى سىكەلارىزمى ئىنگىلىزى و پەكھاتەى سىكەلى لاتىنيەۋە ۋەرگىراۋە كە بەمانى جىھان يان سەردەم دىت، ۋە بى يەكەم جار ستفالىا سەي 1648ز لە تەماركىردنى ئاگرىيەكدا بەكار يەھنا، ۋە فراۋانىۋونى عەلمانىيەت لەسەر دەستى جەن ھولىيەك سەي 1817ز — (1906ز) ۋە بەشەۋەيەكى زىر تاييەت قەسە لەسەر عەلمانىيەت دەكات دەيەستەتەۋە بە مەسەلەى باۋەۋە ۋە لەم بارەيەشەۋە دەت: (باۋە) بەھەموۋ تۋاناکانىيەۋە چاكسازى دەكات لە ھالى مەرقدا، لەيچگەي ماددەۋە دۋور لە قەزىيەى باۋە كە قىۋەا بىكرەت يان نەكرەت. (2).

كەم نىن ئەۋ تۋەزەرانەى كە ھەۋەيان داۋە عەلمانىيەت بەشەۋەزەك لە شەۋەكان ۋونبەكەنەۋە و بەپەيى دنيا بىنى خەيان و لەۋانگەي مەژۋۋەيەكەيەۋە و سەرەتاي درۋست بوۋنىيەۋە و پەل ھاۋىشتنىيەۋە قەسە لەسەر بىكەن، بەھام ئەۋەى كە لىرەدا ۋادەكات كە جارگى دى و بەشەۋەزەكى زىر تاييەتتر قەسە لەسەر چەمكى عەلمانىيەت بىكرەتەۋە، ئەۋەيە كە كورد نەيتۋانىۋە بچەتە ناۋ قۋەيى بىر كەكانى عەلمانىيەت و تەگەشتەكى تاييەتى لەسەر ھەبەت، ئەمەش كەمەيچەك فاكىتەرى لەپشتەۋەيە كە لەۋ ھەتە تەگەشتەنى كە كورد ھەيەتى

سه بارهت بهو چه مکه، وه زږښک له بیرمه ندان ههوا یانداوه که
علمانیته وهکو چه مکښک و سیستمکی شیاو بې بهیه وه که وه ژیا نی مرږ
بناسنن و به تاکه ئه تهرناتیښک و تاکه ښگه یهک بې چاره سرکردنی
سرجه م کښه و گرفته کانی هاو ټیان به هه موو چین و تو ټزه کانه وه.

بېیه ههستان بهم کاره یان بهم پر ټزه یه توشی کښمه ښک گرږ و بهرزی
ون زمی ده بینه وه له لایه ن هاو ټیان هه وونه چونکه پر وه ره ئه قیه کانی
تاکي کوردی به ده وری باز نه یه کی دښگما و نه گښدایه که ناتوان ټ
قایل بټ به کښمه ښک ښبازی دی که سرچاوه که یان له ئه وروپاوه
هه قو ټاوه وه نه بټ ئه وروپاش بې بهش بټ له م کښه و گرفته نه.
گر بښین علمانیته پر ښه ی به دونیا یکردنی دیارده کان بټ چ
له ووی په یوه ندیه کښمه ټایه تیه کانه یان هر شتکی دیه وه بټ،
ده بټ بتوانر ټ وه ټام و گومانه کان له جی څی یاندا زامن بکات ب
ئوهی تاک ئاسوده بټ له ناو پر ښه ی به دونیا یکردنی دیارده کانه دا.

وهک ده زانر ټ علمانیته زاده ی سرده میچکه و بیرکردنه وه کانی مرږ
بوو له و سرده مه دا ههوا یانداوه که مرږ ټ ئازاد بکرت له کښمه یچک
کټ و به ند که سرجه م مرږ ټایه تی گرتووه ته وه، واته ههوا دان ښک هه یه
له پشت ئه م کاره ی بیرمه ند ه کانه وه که ښهنگه توشی ده رده سهری زږ
هاتبن تا ئه م ئاید ښژیا یه یان گه یانده ئه م ښ، واته ههوا ون ښک له پشت
دامه زانندی ئه م سیستمه وه هه یه گر بټ و بگه ښینه وه سده کانی
ناوه ښاست و که میچک ټام ښین له و سرده مه و بزانی ن په یوه ندیه
ئه قیه کانی مرږ ټ و ئایین و نو ښه رایه تی یه زدان له سهر زهوی چ
هه ښچونکی دروست کردوه تا مرږ ټایه تی گه یشته به ئستا. وهک
ده زانریچت تی ښژیا ی ئایینی باوه ښیان به وه هه یه یان ئه وه
ده سه لم ښن له گه ټا به سهر چونی سرده می پر ښه مبه راندا وهک نویچنه ری
یه زدان له سهر زهوی نا بټ هیچ نو ښه ریچکی یه زدانی له سهر زهوی
هه بټ به ټام لای پایا مه سیحیه کان له و سرده مه دا وایکرد یان
بیکردنه وه کانیان به دوا ی بښوی و کښمه یچک بهر ټزه ون دی تایبه تی
مه سه له دینه کانیان فره ام ښش کرد یان دینیان کرده وه سیله یهک بې ب
څښه ختی څی یان چه وسا ندنه وهی ئهوی دی.

وهکده زانین مارتین لښهر هه موو هه ولچه کانی بې ئه وه بوو که قودسیته
و ده سه ټات له اپاکان به نه ټه وه چونکه چن اپاکان مافی ئه وه یان
هه بوو که ئینجیل بخو ښنه وه ئه و مافه بې هاو ټیان نه بوو به ټام
کارکردنی لښهر بې ئه وه بوو که ئه و مافه ش بدر ټه وه به هاو ټیان
تا وه کو وه ده ریان نا. یه کیچکی ده له کاره کانی لښهر ئه وه بوو که که
ده یوت: ئازادکردنی مرږ ټ و ئازادکردنی ئایین له خراپ به کاره ښنانی

(3). ده توانين ئه مه به سه ره تاي کار کی پیر زی له قه هم بده بن بـ
ئازادکردنی مر ق له و ک ت و به نده ی که پاپاکان و ده سه لاتی سیاسی
له و سه رده مه دا به کاریان ده ها نا له دچی ها و لاتیان چونکه وه
ده زان ریچت له وانگهی م ژوو وه ده سه لات و پاپاکان به یه ک ئا استه
کاریان ده کرد ب چه وساندنه وه. (4)

علمانیه ت مانیه ک نه بوو دژ به ئاین له سه ره تادا علمانیه ت دژ هه
ده سه لاتی کی حی بووه له به رامبه ر ئه وه شدا ده سه لاتی چکی ئه ق ی و
مه دهنی داناوه له پ ناو به رژه وه ندی گشتیدا، فراوانبوونی علمانیه ت
یان فاکته ری گه شه کردنی له سه ده کانی ناوه استدا ده گه یچته وه بـ
بایه خدانی بیرمه ندان به م ژوو و زمان و شیعر و فله سه فه، له پ ناوی
نزیك بوونه وه ی په یوه ندیه کی په یوه ندیه کی حی بیچت یان
به رژه وه ندیخوازان به یچت ز ر ک له بیمه ندانی ئه و سه رده مه باه خ کی
تایبه تیان به ئه ق لا ده دا ب چاره سه رکردنی ک شه کان له سه ر ئه و
بنه مایه ی که گوایه شارستانی مر ق ناتوان ت به رده وام بیچت ئه گه ر
ب خ ی مر ق خاوه نی ئازادیه کی سیاسی نه ب ت.

ل ره دا ده مه و ت ای ک مه یچک بیرمه ند ب خه مه و له مه علمانیه ت
و کاریگه ریه کاریان له سه ر هوشی ک مه گه، بزانیان تا چ اده یه ک
له گه لا موماره سه کردنی علمانیه تدان و یان ه تیده که نه وه و
ئه لچته رناتیف کی دی ب داده نیچن چونکه له گه لا رشه تکردنه وه ی هه
شتیچکدا ده ب ت شتیچکی دی هه ب ت له ج ی دابنر ت ب کخستنه وه ی ئه و
پشوی نا ئارامیه ی که له و کاته دا دلاروست ده بیچت به له ناو چونی ئه و
شته. ل ره دا وته یه کی دکت وحید عبوالمجید ده ه نمه وه ب پشت به ست
به قسه کانم: (علمانیه ت له ژئاوادا ئاید ل ژیا نیه به کو
مه نهه جیچکی عه مه لیه وه به شیچکی که می په یوه ست به مه جالاتی غه یر
دینییه وه) (5). چونکه علمانیه ت ده یه و ت له کرداره کانی مر ق ه وه که
پسپرن له بواره سیاسیه کاند خزمه ت به ده و ت بکر ت وه که سه
دینییه کانیش خزمه ت به دین بکن، ب ئه وه ی جیاکاریه ک هه بیچت
له کاره کانداته ناب ت ت کچ ژان ک هه ب ت هه موو تاکه کانی ناو
ک مه گه ده ب ت به ش واز کی جوان و پیر ز کاره کانی خ یان ده زانن و
کار ناکه نه سه ر بیرکردنه وه کانی یه کدی، وه ههروه ها دکت ر وحید
جار کی دی خهخت ده کاته وه له سه ر علمانیه ت و به م ش وه یه جار کی دی
له سه ری قسه ده کاته وه و ده ت: (علمانیه ت دین هت ده کاته وه بـ
به رژه وه ندیه ئه ق یه کانی مر ق) (6).

ناتوانین له م وته یه وه ئه وه هت بکه ینه وه که گوایه دین ناتوان ت
قسه له سه ر به رژه وه ندیه کانی ئه ق ی مر ق بکات و به س ته نها بیر که

زه مینه‌کان ده‌توانن قسه له‌سهر ئه‌قلا بکه‌ن و وه‌لامی هه‌موو ئه‌و شتانه بده‌نه‌وه که مر‌ق به‌ش‌وه‌یه‌ک له‌ش‌وه‌کان پ‌ویتتی پ‌یه‌تی، واته ناتوان‌ت ئه‌ق‌ی مر‌ق له‌چوارچ‌وه‌یه‌کی دینیدا دهر‌بک‌رت له‌ حه‌قیقه‌ت چونکه ئه‌و مر‌قانه‌ی که له‌سهر ئه‌و ایهن به‌ش‌ک له‌ حه‌قیقه‌تیان لایه و ناتوان‌ت نکو‌ی ل‌بک‌رت، وه‌هه‌روه‌ها عب‌دوال‌کریم س‌روش ده‌ق‌: که‌ر دین له‌بنه‌رشه‌تدا ب‌ ئه‌وه‌هاتب‌ که به‌ مر‌ق ب‌ ئه‌ی مر‌ق ب‌ت نییه ئیدی‌عای خ‌وایه‌تی بکه‌ی، ئه‌ی مر‌ق ت‌ جکه له‌وه‌ی ب‌ت نییه ئیدی‌عای خ‌وایه‌تی بکه‌ی ب‌شت نییه ئیدی‌عای نو‌نه‌رایه‌تی خ‌وا بکه‌ی له‌سهر زه‌وی). واته مر‌ق‌ی زانا جگه له‌وه‌ی که ده‌توان‌ت ک‌مه‌ل‌ک‌شت وون بکاته‌وه ناتوان‌ت ئیدی‌عای نو‌نه‌رایه‌تی خ‌وا بکات له‌سهر زه‌وی چونکه ته‌نها و ته‌نها پ‌غه‌مبه‌ره‌کان ده‌توانن ئه‌و کاره بکه‌ن له‌سهر زه‌وی، واته ئه‌و مافه ته‌نها به‌ پ‌غه‌مبه‌ران دراوه‌.

وه زیاتر له‌م بیرمه‌ندانه قسه‌یان له‌باره‌ی عه‌لمانیه‌ته‌وه کردووه چونکه ئ‌مه‌ی کورد به‌ش‌وا‌ز‌کی جوان له‌چه‌مکی عه‌لمانیه‌ت نه‌گه‌یش‌توین وه‌ ناشمانه‌وت ل‌ی ت‌بگه‌ین یان به‌لامانه‌وه‌ گرنگ نییه که به‌م زوانه له‌و چه‌مکه ت‌بگه‌ین و له‌ پیاده‌کردنی ئه‌م هه‌ر‌مه‌دا سود له‌ پ‌ره‌نسییه‌کانی وه‌رب‌گرین، واته ساسیه‌کانمان به‌عه‌لمانی و ئیسلامیه‌کانه‌وه نه‌گه‌یش‌تونه‌ته ئه‌وه‌ی که چی له‌هه‌ناویاندا هه‌یه ده‌ریب‌ب‌ن به‌وش‌وه‌یه هه‌سوکه‌وت له‌گه‌لا مر‌ق‌فه‌کانی ئه‌م و‌اته‌دا بکه‌ن واته به‌پ‌ی هه‌لومه‌رجی تایبه‌تی خ‌یان که به‌ر‌ژه‌وه‌ندی هه‌ب‌ت ب‌ مانه‌وه‌یان ئه‌وا بایده‌ده‌نه‌وه به‌و لایه‌دا که ئاره‌زوویانه و خ‌یان گ‌ل‌ده‌که‌ن له‌ ا‌بردوو که چ‌ن بوون و به‌ چ‌ش‌وه‌یه‌ک هه‌سوکه‌تیان کردووه؟ ئه‌وه‌ی گرنگ نه‌ب‌ت به‌لای ئ‌مه‌وه ا‌بردوو چونکه ا‌بردوو به‌ره‌می خ‌یانه و دیک‌رت ل‌ی ا‌بکه‌ن و نه‌یانه‌وت گر ب‌ سات‌کیش ب‌ت بگه‌ننه‌وه سهری، واته له‌و کاته‌دا ده‌گه‌ننه‌وه ب‌ ا‌بردوو که بزانی هه‌لی له‌ناو‌چونیان له‌ئارادایه و ناتوانن ل‌ی دهر‌باز بن ب‌یه میلله‌ت ده‌گه‌ننه‌وه ب‌ سه‌رده‌می ش‌ش و ک‌مه‌ل‌ت‌زی س‌واو ده‌ه‌ننه‌وه و به‌ام ک‌مه‌ل‌ک‌گه‌مژه پ‌ی هه‌ده‌خه‌ت‌ن وه‌ ده‌ب‌ت ئه‌وه‌ش بزانی که ز‌رینه‌ی تاکه‌کانی و‌اتی ئ‌مه‌گه‌مژهن و ناتوانن به‌ره‌نگاری ئه‌و ده‌سه‌اته بب‌نه‌وه که خ‌یان به‌ره‌میان ه‌ناوه واته ده‌سه‌اتی ئ‌مه‌ده‌سه‌اتی ل‌ها‌توو و ده‌توان‌ت ز‌رینه‌ی خه‌ک به‌لای خ‌یدا بک‌ش‌ت و یا‌تر کورسی ب‌ی پ‌به‌ده‌ست به‌خ‌ت که ئه‌مه‌ش ک‌شه‌یه‌که و ده‌ب‌ت ز‌ر قسه‌ی له‌باره‌وه بک‌رت چونکه ده‌سه‌ات هه‌موو کات له‌ن‌وه‌ندایه ب‌ گه‌مار‌دانی خه‌ک و فریودانیان ب‌یه ناتوان‌ت خ‌ی‌یه‌ک لای بکاته‌وه که ده‌سه‌اتی‌کی عه‌لمانیه‌یان ده‌سه‌اتی‌کی ئیسلامی وه‌ مه‌ه‌زه‌له‌یه‌ک له‌مه‌ه‌زه‌له‌کان ئه‌وه‌یه ده‌سه‌اتی‌کت هه‌یه

ئیدیعیای کـمـهـځـگـای مهـدهـنی و دیموکراتی و لیبرالیزم و چه نـدین شتی تر ده کات له کاتی هه ځـځـارـدندا مه لایه ک ده ځـځـنـت بـځـه وهی با نـگـهـشـه ی ئه وه بکات که ئـځـمه دژی دین نین و نامانه و ځـت ده سه ځـا تـځـکی عـهـلـمـانی جیا بیچته وه هه تا وه کو ئا مانجه کانی ځـی ده ست ده که و ځـت و ځـه ځـکـیش با لـشـو ځـنه کانی ځـځـیان بـمـځـننه وه. هه روه ک مه مه د عه بده له و ته به ناو بانگه که یدا ده لـځـت: (نه له سیاسه تدا ئایین هه یه و نه له ئلینیشدا سیاست هه یه) (7).

به نام وه كه لهسه ره وه ئاماژه م پدا ئه م هه ره مهی ئه مه ههچ كهات
پراكتیزه ی ئه م وتهیه ناكات واته به ناو عه لمانیه كانهت پراكتیزه ی
ئایین ده كه نه ب كه كردنه وه ی ده نگ له دژی ئه وانیه كه بوونیان ههیه
وه ئیسلامیه كانهش به هه مان شه وه وه ئه م كه شهیه ده گه ته وه ب ته وه
كه تاكه كانی ئه مه بیركردنه وه یان ئه وهیه كه نازانن چی هه ده بژرن
نه گه یشته و نه ته ئه و ئاییه كه ده : (گرنه ئه وه نیه كه حوكم ده كات
گرنه ئه وهیه كه خزمهت بكات) هه ر كات كه مره فه كانی ئه مه گه یشته
ئه و ئایه ئه و ده توانه ت واته یان هه ر م بكره ته ده سه لاته كی
عه لمانی یان ئیسلامی چونكه ئه مهش په یوه ندی به وشیار ی تاكه كانی
واته وه ههیه. وه سه عد زه غلولیش له وته به ناو بانگه كه یدا
ده ته: ئایین ب یه زدان و نیشته یمانیش ب هه مووان. (8) ل 11.

پهراو ټولن و سهرچاوه کان

- 1— عه‌لما نیهت و ئوسو یت/ ن/ عه‌فیف ئه‌خزه‌ر/ وه/ شوان ئه‌حمه‌د
- 2— العلمانیه ن/ دکت‌ر عب‌دوالوهاب میسری
- 3— هزری سیاسی له ٲٲ‌ژاوادا وه‌رگ‌ٲٲ‌انی شوان ئه‌حمد
- 4— ٲٲ‌ژوو‌ی هزری سیاسی له ٲٲ‌ژاوادا نویسنی کمال ٲٲ‌ای
- 5— العلمانیه ن دکت‌ر عب‌دوالوهاب میسری
- 6— هه‌مان سه‌رچاوه‌ی ٲٲ‌شو
- 7— عه‌لما نیهت و ئوسو یت/ ن/ عه‌فیف ئه‌خزه‌ر/ وه/ شوان ئه‌حمه‌د